

Over de auteur

Jan Oosterholt is als letterkundige werkzaam bij de opleiding Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit en als 'Privatdozent' verbonden aan de Carl von Ossietzky Universität Oldenburg. De laatste jaren richt zijn onderzoek zich op de receptie van buitenlandse literatuur (Themanummer *TNTL* 128 (2012) 3/4: 'Receptie naar behoefte. Buitenlandse literatuur in Vlaanderen en Nederland') en op (toneel)bewerkingen van romans.

E-mail: jan.oosterholt@ou.nl

Wal, Marijke van der (2019). *Koopmanszoon Michiel Heusch op Italiëreis. Brieven van het thuisfront 1664-1665*. Hilversum, Verloren. ISBN 9789087047757. €29.

Een pareltje uit de zeventiende eeuw: brieven van een vader aan zijn zoon, een rijke jongeman op Italiëreis

Ann Marynissen

Zelden heeft een boek over de lotgevallen van een historisch personage, een rijke jongeling uit een vooraanstaande koopliedenfamilie, me meer geboeid dan deze prachtige publicatie van Marijke van der Wal, waarin de lezer de reis die koopmanszoon Michiel Heusch jr. in Italië ondernam in 1664-1665, van nabij kan volgen.

Via deze geannoteerde en becommentarieerde uitgave van de brieven die koopman Michiel Heusch sr. aan zijn reizende zoon schreef, maakt Van der Wal ons toeschouwer van het dagelijkse leven en de bekommernissen van de succesvolle Hamburgse migrantenfamilie Heusch. Zoals veel leeftijdsgenoten van goede komaf maakte Michiel Heusch jr. als jongeman een zogeheten *grand tour* naar Italië en vervolgens naar Frankrijk om het handelsnetwerk van zijn vader persoonlijk te leren kennen en de Italiaanse en de Franse taal goed onder de knie te krijgen. Michiels Hamburgse familie correspondeerde intensief met hem. Vader Heusch schreef zijn zoon haast elke week een uitvoerige brief met zowel persoonlijk als zakelijk nieuws. De door Van der Wal uitgegeven Heuschcorrespondentie, bewaard in de National Archives (Kew, Londen), bevat 47 brieven van Michiels vader en telkens één brief van Michiels moeder, zijn zus, een neef en een oom. Deze unieke historische documenten geven een inkijk in de dagelijkse praktijk van een internationaal opererende zakenman en de verwachtingen ten

aanzien van zijn jonge opvolger. Bovendien bevatten ze familieberichten en opzienbarend Hamburgs nieuws, maar ook reacties op een historische gebeurtenis zoals het woeden van de pest. De brieven zijn niet alleen cultuurhistorisch, maar ook taalkundig van belang: ze bieden inzicht in de levenskracht van het Nederlands in een migratiecontext: in welke mate heeft taalcontact met het dominante Nederduits in de Hamburgse omgeving het Nederlands van deze tweede- en derde-generatiemigranten beïnvloed?

In welke historische context leefde en werkte de prominente familie Heusch? De Hamburgse Michiel Heusch sr. stamde uit een Antwerpse migrantenfamilie. Zijn vader, Peter Heusch, had na de val van Antwerpen in 1585 de Scheldestad, die onder katholiek Spaans bewind bleef, verlaten en zijn toevlucht gezocht in het tolerante Hamburg. Hij maakte daar deel uit van een grote Nederlandstalige migrantengemeenschap: omstreeks 1600 was een kwart van de 40.000 Hamburgers afkomstig uit de zuidelijke Nederlanden. Michiel Heusch sr., een tweede-generatiemigrant, huwde met een vrouw uit een koopmansfamilie met Antwerpse roots en ook de grootouders van Michiel jr. langs moederskant stamden uit Antwerpen.

De jonge Michiel Heusch vertrok op 23-jarige leeftijd uit zijn thuisstad Hamburg. Hij reisde via Heidelberg, Straatsburg, Neurenberg, Augsburg en Innsbruck naar Venetië, waar hij de zomermaanden juli en augustus 1664 doorbracht. Zijn rondreis in Italië bracht hem in de Italiaanse steden Bologna, Ancona, Rome, Napels, Siena, Pisa, Livorno, Florence, Milaan en Genua. Hij gaf er zijn ogen de kost; zijn vader merkte op dat Michiel bezig was 'om alle rariteiten te sien' (p. 25). Tegelijk deed hij in steden waarin hij langere tijd verbleef (Venetië, Rome, Genua) ervaring op met alle aspecten van het zeventiende-eeuwse internationale handelsverkeer: het aankopen en verkopen van producten, het verzekeren van scheepsladingen en de controle op het laden van schepen. Michiel logeerde soms bij zakenrelaties van zijn vader, maar op andere adressen waren er verblijfskosten.

De familiecorrespondentie schetst in eerste instantie een beeld van Michiel Heusch sr., een bezorgde en zorgzame vader, die zijn zoon met wijze raadgevingen overlaadt. Zo spoort hij hem aan om een zekere zuinigheid aan de dag te leggen, 'Legt het so suijnich over als cont, doch dattet met eeren bestaet' (p. 25), adviseert hij hem om diplomatisch om te gaan met Italianen, die 'sijn licht gerackt' (brief 39) en doet zijn beklag wanneer Michiel jr. te lang niets van zich laat horen: 'Maer nu in 14 dagen niets te vernemen is te lang. Een briefken is haest geschreven' (brief 29). Vader Heusch is niet bepaald opgezet met het plan van zijn zoon om weer naar Venetië te gaan: 'carnevael is so veel niet te sien' en 'Daerom siet maer dat u niet te lang tot Venetia ophoudt, want daer sal maer gelt te verteren wesen' (brief 31).

Hij waarschuwt hem voor de gevaren van de drank in 'quaet geselschap' (brief 18): 'Dat u wel wachten sult vor hittigen dranck' en 'veel jonge maets daer die tot drincken seer plegen genegen te sijn' (brief 24). Of de jongeman zijn vaders aanbevelingen ter harte genomen heeft, komen we niet te weten, want de antwoordbrieven van Michiel Heusch jr. aan zijn vader zijn helaas niet bewaard.

Michiel Heusch jr. wordt door zijn vader gedetailleerd op de hoogte gehouden van familienieuws, schandaaltjes uit Hamburg en de actualiteit in de wereld. Ook drie eeuwen geleden werd het leven van mensen bepaald door ziekte en dood, geboortes en huwelijken, de afhandeling van erfenissen, verhuisperikelen ... In de schandaalsfeer zaten onvoorziene zwangerschappen, gebroken trouwbeloftes en ongehuwde moeders.

Sommige historische gebeurtenissen hebben een hoge actualiteitswaarde: in meerdere brieven worden we ingelicht over het aantal slachtoffers dat de pestepidemie maakte. In Amsterdam, waar in 1663-1664 ongeveer 10% van de bevolking aan de pest stierf, sloeg deze besmettelijke ziekte harder toe dan in Hamburg, maar ook in Michiels thuisstad vielen er wekelijks circa 150 slachtoffers. De exacte aantallen slachtoffers die Heusch sr. in zijn correspondentie noemt, stellen Van der Wal in staat om een grafiek van het verloop van de pestepidemie te maken (p. 32). Ook toen nam men maatregelen om verdere verspreiding van deze besmettelijke ziekte te voorkomen: binnen Hamburg werd het dragen van lange rouwmantels bij begrafenissen verboden en er golden quarantainemaatregelen voor de Hamburgers en de dorpelingen uit de omgeving (p. 33).

De interdisciplinaire manier waarop Van der Wal in deel 1, Achtergrondstudies, de Heuschbrieven uitvoerig contextualiseert, dwingt bewondering af. Een breed scala van historische facetten die tot een goed begrip van de brieven leiden, worden in vlot leesbare hoofdstukken toegelicht. Vanzelfsprekend leren we de familiale, geografische en sociale achtergrond van de hoofdrolspelers kennen, maar het boek bevat bijvoorbeeld ook een inzichtelijk economisch hoofdstuk, waarin de praktijk van de handelstransacties, het betalingsverkeer en het ruime scala van verhandelde producten wordt uiteengezet. Problematisch waren daarbij de valuta-aanduidingen en de wisselkoersen, maar Van der Wal is er met glans in geslaagd om die horde te nemen en de koersen van de verschillende toen gangbare munten te verhelderen (pp. 37-39).

Als historisch-taalkundige besteedt Van der Wal uiteraard uitvoerig aandacht aan de taal van de brieven. Dat Van der Wal met haar boek in eerste instantie mikt op een breed, niet-gespecialiseerd publiek, blijkt uit de

hoofdstukken 11 en 12, waarin ze de spelling en het formulaire taalgebruik in zeventiende-eeuwse brieven, maar ook de ellips van subjectspronomen, een kenmerk dat voor serieuze interpretatieproblemen kan zorgen, op een bevattelijke manier toelicht. Ook hoofdstuk 15, een toegankelijke inleiding in de toegepaste editie- en transcriptietechniek, is op een breder publiek gericht.

In deel 2, Brieven, worden de brieven die de naaste familie van Italiëreiziger Michiel Heusch jr. tussen 4 juni en 1664 en 10 mei 1665 aan hem schreef, getranscribeerd en geannoteerd. Van der Wal brengt de brieven per twee, drie of vier stuks onder in korte hoofdstukken, die ze telkens opent met een voorbeschouwing op de thematiek ervan. De kritische editie van deze unieke zeventiende-eeuwse documenten wordt aangevuld met een groot aantal annotaties, die in de meeste gevallen een hertaling van complexere woorden of tekstgedeelten inhoudt. De aantekeningen bevorderen het tekstbegrip voor de historisch geïnteresseerde leek, maar ook de specialist vindt zijn gading in Van der Wals studie. In de hoofdstukken 10 en 13 onderzoekt zij de invloed van taalcontact in de Hamburgse migrantengemeenschap, die in een Nederduits sprekende en Hoogduits schrijvende omgeving ten minste tot in de derde generatie in het Nederlands bleef communiceren (pp. 47-48). De Heuschbrieven bevatten al bij al weinig interferenties met het Duits. De Hamburgse taalcontactsituatie leidde slechts tot een twintigtal lexicale interferenties bij de briefschrijvers (bijvoorbeeld *herbst*, *probst*, *erholden*, *Osteren*, *quitting*, *faillieren*) (pp. 56-57). Het Nederduitse reflexivum *sik/sick* wordt weliswaar in de Heuschbrieven gebruikt, maar staat er nog naast de Nederlandse variant *hem/haar*. Enkele niet-reflexieve Nederlandse werkwoorden zijn onder invloed van het Nederduits wederkerig geworden (bijvoorbeeld *sick bedancken*). Het gebruik van *so* als relatiefpronomen is overgenomen uit het Duits (bijvoorbeeld *een open doos so moeder aen naemp* 'een open doos die moeder aanam'). Codeswitching komt in de Heuschcorrespondentie niet voor.¹

Het lijkt geen twijfel dat de familie Heusch zijn Nederlandse moedertaal in de besloten Hamburgse migrantengemeenschap goed in stand heeft kunnen houden. Deze vaststelling doet de vraag rijzen of er in de brieven nog talige sporen zijn van de Antwerpse herkomst van de familie, bijna een eeuw na hun migratie naar Hamburg. De taal van de brieven is alleszins niet Hollands gekleurd. Varianten zoals *mit* voor *met*, *sel* voor *sal*, *after* voor *achter*, die in Hollandse zeventiende-eeuwse brieven nog worden aangetroffen, ontbreken. Het enige Brabantse kenmerk waarin de herkomst uit de zuidelijke Nederlanden doorschemert, is de variant *grueten* voor *groeten*, die vader Heusch systematisch gebruikt. De vooraanstaande

koopmansfamilie Heusch hanteerde klaarblijkelijk een prestigieus, supra-regionaal Nederlands.

Met de publicatie van de brieven die Michiel Heusch sr. naar zijn zoon schreef, is Marijke van der Wal niet aan haar proefstuk toe. Eerder gaf ze al de correspondentie uit van twee zeemansvrouwen uit de achttiende eeuw, volgens hetzelfde beproefde recept: een belangwekkende verzameling getranscribeerde en geannoteerde historische teksten wordt in zijn cultuurhistorische context geplaatst. Ook deze interdisciplinair opgezette studie van de brieven van het thuisfront aan koopmanszoon Michiel Heusch is inhoudelijk en stilistisch zeer geslaagd. Niet alleen de auteur verdient een compliment, maar ook de uitgever, die voor een prachtige vormgeving heeft gezorgd: een fraai kaftontwerp, heldere letter, tal van functionele kleuren-illustraties. Op het kaftomslag kijkt Michiel Heusch sr., een invloedrijke koopman uit een Hamburgse migrantenfamilie, ons zelfbewust aan. Naast Heusch' portret staan een tekening van de handelsstad Hamburg en een briefextract dat een inkijs geeft in het moeilijk te ontcijferen handschrift, hetgeen nog maar de eerste moeilijkheid was die de onderzoekster voor haar studie moest overwinnen. In haar nieuwe boek is Marijke van der Wal helemaal op dreef: socioculturele duiding gaat er hand in hand met scherpe linguïstische observaties van een door de wol geverfde historisch-taalkundige, die ongemeen veel verdiensten heeft voor de wetenschappelijke bestudering van de geschiedenis van de Nederlandse taal en cultuur.

Noten

- 1 In Van der Wal (2018) wordt de interferentieproblematiek in de Heuschbrieven exhaustief behandeld, met tal van voorbeelden.

Bibliografie

- Wal, Marijke van der (ed.) (2010). *De voortvarende zeemansvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee. Sailing Letters Journaal III*. [met dvd]. Zutphen: Walburg Pers.
- Wal, Marijke van der (2018). Early Modern migrants in a language contact setting: Characteristics of the Dutch Heusch correspondence (1664-1665). *Journal of Historical Sociolinguistics* 4, 253-280.

Over de auteur

Ann Marynissen is hoogleraar Nederlandse taalkunde aan het Institut für Niederlandistik van de Universität zu Köln. Ze publiceert over diverse aspecten van de geschiedenis van het Nederlands en over de geografie van familientypes in het Nederlandse taalgebied. Momenteel onderzoekt ze de invloed van de boekdrukkunst op het standaardiseringsproces van de Nederlandse schrijftaal.

E-mail: ann.marynissen@uni-koeln.de

Heynders, Odile (2018). *Perspectief, verbeelding en pragmatisme. Schrijfsters in het Nederlandse publieke debat*. Leiden: Primavera Press. 39 pp. ISBN 9789078531197. €8,80.

Vrouwelijke intellectuelen in het Nederlandse publieke debat

Maaïke Meijer

Odile Heynders publiceerde in het afgelopen decennium twee interessante Engelstalige boeken over schrijvers als publieke intellectuelen, in 2009 en in 2016. Het eerste, *Voices of Europe. Literary Writers as Public Intellectuals* richtte zich op Europa, het tweede *Writers as Public Intellectuals. Literature, Celebrity, Democracy* richtte zich op de gehele westerse wereld. Heynders droeg daarmee bij aan het inzicht in de rol van literaire auteurs in de internationale publieke meningsvorming. Haar recentste publicatie op dit gebied – het onderwerp van deze bespreking – is gericht op een Nederlands lezerspubliek. Het gaat over spraakmakende hedendaagse Nederlandstalige intellectuelen, meer specifiek over drie vrouwen: Jolanda Withuis, Joke van Leeuwen en Joke Hermsen. Het aangenaam geschreven boekje is een uitgave van de zevenentwintigste Bert van Selm-lezing en kan dienen als een introductie tot Heynders' werk op het gebied van de geschiedenis van intellectuelen, hun rol en positie in het veranderende medialandschap dat hun optreden mede bepaalt.

Sinds de bekende stellingnames van schrijvers sinds het einde van de negentiende eeuw – denk aan Emile Zola's verdediging van Dreyfus, aan Heinrich Böll, aan Sartre, aan Hannah Arendt en in Nederland aan Harry Mulisch – is het medialandschap grondig veranderd. In de gedigitaliseerde publieke ruimte is de kwaliteit van het debat aangetast, vooral door de